

Esvan, François

Několik poznámek ke konkurenci vidů: Ráno jsem vstal vs. Ráno jsem vstával

Linguistica Brunensia. 2018, vol. 66, iss. 1, pp. 15-29

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/LB2018-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138230>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

François Esvan

NĚKOLIK POZNÁMEK KE KONKURENCI VIDŮ: RÁNO JSEM VSTAL VS. RÁNO JSEM VSTÁVAL

SOME REMARKS ON THE ASPECTUAL CONCURRENCE:
RÁNO JSEM VSTAL VS. RÁNO JSEM VSTÁVAL

ABSTRACT

In this article the author proposes to use the Czech National Corpus to investigate the use of the factual imperfective in comparison with the perfective aspect in a very specific context, but at the same time frequent, because of common use: ráno jsem vstával (a) vs vstal (a) 'the / this morning I got up'. The results show that the perfective is used predominantly in sequences of events and the factual imperfective in argumentative discourses (in both cases in the measure of 80%). While the exceptions are functional for the imperfective in the narration, the presence of the perfective in the argumentative contexts appears random and testifies to the existence of a „gray area“ in which the aspects are almost interchangeable.

KEYWORDS

Czech language; verbal aspect; factual meaning

1 Úvod

„Konkurencí vidů“ se v české lingvistice poprvé zabývá Vilém Mathesius ve své známé studii z roku 1938. Tímto termínem označuje možnost odkazovat k totožné „objektivní skutečnosti“ různými vidy s ohledem na potřeby „jazykové stylizace“ (MATHESIUS 1938, 15). Případy vidové konkurence, jež zkoumá Mathesius (1938), se v zásadě týkají uplatnění dokonavého a nedokonavého vidu v imperativu a v tázacích větách, zejména pak, pokud se mluvčí dotazuje na autora určité činnosti. „Objektivní skutečnost“ v případě otázky autorství je chápána jako ukončený děj, přičemž volba toho či onoho vidu vyjadřuje jemné rozdíly, které Mathesius (1938:

16) interpretuje na základě obecného vymezení aspektové opozice v termínech „důrazu na vlastním výkonu“, kdy se používá imperfektivum, oproti „důrazu na výsledek činnosti“, co se týče užití perfektiva.

V souvislosti s předloženými odlišnostmi ve výpovědi, vyjádřenými skrze užití určitého aspektu, lze uvést, že např. perfektivum se uplatňuje v případě, že mluvčí pronáší pochvalu, přičemž zdůrazňuje dokončení jisté činnosti: *Kdo vám to tak pěkně vymaloval? V ostatních případech je při výběru slovesa dokonavého či nedokonavého rozhodující předcházející kontext. Pokud již byl děj naznačen dříve, preferuje se užití imperfektiva, v opačném případě pak perfektiva. Při položení otázky Kdo vám boural? uvažujeme o kontextu, v němž bylo „bourání“ objednáno, jednalo-li se o incident, očekává se užití dokonavého vidu: Kdo vám to zboural/zbořil? Charakterizovat užívání nedokonavého vidu prostřednictvím „důrazu na vlastním ději“ poskytuje také možnost interpretovat jeho „emocionální“ užití, a to v otázkách, jež vyjadřují určitou výčitku: Proč jsi mu to dával? (MATHESIUS 1938, 16–18).*

Nelze říci, že by námi sledovanému fenoménu byla věnována zvláštní pozornost, s výjimkou současné studie Chlumské (2011), v níž na základě dat korpusu SYN2010 ověřuje Mathesiova (1938) tvrzení. Štícha (2013, 444) se ve své *Akademické gramatice spisovné češtiny* spíše omezuje na tezi, že rozdíly mezi zdůrazněním završenosti oproti průběhu a kvalitě děje nemusí být příliš výrazné, přičemž určitý vid může být volen v souvislosti s územ jednotlivých vět a/nebo obsahem kontextů.

Na základě dřívější analýzy (ESVAN 2011), v níž jsme se zabývali užíváním verb dicendi říkat – říci v minulém čase, jež následují přímou řeč, lze poukázat na to, že slovesa dokonavá a nedokonavá není vždy možné zaměnit, jak předpokládá Kopečný (1962, 8),¹ a výběr užití jednoho nebo druhého aspektu ovlivňuje příslušný kontext. Příklady, jež poskytuje Český národní korpus, potvrzují, že imperfektivum je upřednostňováno v případě, že určitá část přímé řeči má v příslušném diskurzu argumentační hodnotu.

Při zkoumání dané problematiky navážeme na přechodí rozbor v tom smyslu, že budeme analyzovat data ČNK, a to v kontextu, jenž je z jedné strany velmi omezený, z druhé strany však velmi frekventovaný, jelikož se dotýká běžného života každého člověka. V tomto příspěvku se budeme zabývat větami, které obsahují adverbium ráno a verba vstát a vstávat v minulém čase. Pozornost budeme věnovat nejen kontextům předcházejícím, ale také kontextům následujícím, se zvláštním přihlédnutím k příslušnému druhu diskurzu, v němž se námi sledované jazykové prostředky uplatňují, totiž vyprávění či argumentaci.

1 Obdobný názor o ruštině vyjadřuje Forsyth (1970, 96).

2 Rozbor dat

Připomeňme, že nedokonavé sloveso *vstávat* může být s ohledem na dané textové souvislosti nositelem tří významů, a to 1) průběhového, 2) iterativního a 3) faktuálního, což v příslušném pořadí ilustrují př. (1)–(3).²

- (1) *Důchodce zakopl, když **vstával** z křesla.*
- (2) *Každý den jsem **vstával** v šest hodin a hned si pouštěl zprávy.*
- (3) *Ještě ve čtvrtek byl v Japonsku, v pátek **vstával** ve tři ráno a jel autem z Německa.*

1. Co se týče průběhového významu, o vidové konkurenci nelze hovořit, jelikož perfektiva a imperfektiva se užívají, použijeme-li Mathesiova termínu (1938, 15), v rámci odlišné „objektivní skutečnosti“. Tento faktor je možné znázornit konfrontací př. (1) výše a př. (1a):

(1a) *Důchodce zakopl, když **vstal** z křesla.*

Je patrné, že z hlediska časového zvolení dokonavého či nedokonavého slovesa ve vedlejší větě implikuje odlišný vztah mezi událostí, již tato popisuje, a událostí, jež byla vyjádřena ve větě hlavní – tedy shodu v případě užití imperfektiva, jako v př. (1), a následnost za použití perfektiva, což ilustruje př. (1a).

2. Slovesa rozdílného aspektu si konkurují, jsou-li použita v kontextu iterativním, v němž lze substituovat imperfektivum perfektivem a naopak, aniž by byl změněn význam příslušné věty. Porovnejme na tomto místě př. (2) výše s následujícím př. (2a):

(2a) *Každý den jsem **vstal** v šest hodin a hned si pustil zprávy.*

Tuto situaci plně potvrzují data ČNK, jelikož v obdobných iterativních kontextech nalézáme řetězce dokonavých i nedokonavých sloves. Tento aspekt lze ilustrovat př. (4) a (5), v nichž se uplatňuje sled imperfektiv, a př. (6) a (7), ve kterých se nachází sekvence perfektiv.

- (4) *Každé ráno jsem **vstávala** před pátou, před šestou už jsem vystupovala z autobusu u vrat léčebny a úderem šesté jsem se stávala sestřičkou. SYN2015*
- (5) *Každé ráno jsem **vstával** v pět hodin a chodil na ranní dynamickou meditaci, která začíná už v šest. SYN2015*
- (6) *Každé ráno jsem **vstala** před svítáním a dojela na kole ke stromu, kde ptáci hníždili. SYN2015*

2 K významu imperfektiv v kontextu viz Esvan (2011).

- (7) *Následujících čtrnáct dnů jsem byla v módu zombie. Ráno jsem **vstala**, pomalými pohyby jsem se vysprchovala, oblékla, učesala, když byla síla, tak i nalíčila, nasnídala a jela do práce.* SYN2015

Ve všech čtyřech výše uvedených příkladech, tak jako v př. (2) a (2a), se dokonavá a nedokonavá slovesa jeví jako volně zaměnitelná, přičemž užití jednoho nebo druhého aspektu by nevedlo ke změně významu dané věty.³

3. Fenomén konkurence vidů se uplatňuje také v kontextech, v nichž se imperfektiv a perfektiv užívá ve významu faktuálním. Tuto situaci lze znázornit na základě srovnání př. (3) výše a př. (3a):

- (3a) *Ještě ve čtvrtek byl v Japonsku, v pátek **vstal** ve tři ráno a jel autem z Německa.*

Tento třetí z předložených významů stojí v popředí zájmů našeho příspěvku. V rámci rozboru konkurence vidů jsme analyzovali výskyt sloves *vstal(a) jsem* a *vstával(a) jsem* v korpusu SYNv3,⁴ přičemž užívání daných jazykových prostředků jsme sledovali s ohledem na použití adverbia *ráno*, jež figuruje v předcházejícím kontextu [-5, 0]. Jakmile jsme vyřadili nevhodné textové souvislosti, zejména iterativní nebo takové, v nichž je adverbium *ráno* součástí jiné věty, získali jsme soubor příkladů se 123/189 imperfektivy a 38/139 perfektivy. Na základě příslušných dat jsme se následně pokusili vymezit kontexty, v nichž se určitý aspekt používá. Předložíme zde nejprve výsledky analýzy užívání dokonavého vidu (2.1), poté vidu nedokonavého (2.2).

2.1 Ráno [...] jsem vstal(a)

Rozbor užívání perfektiva *vstal(a) jsem* poukazuje na jasnou převahu výskytu této jazykové formy v kontextech, v nichž je daná aktivita zasazena do sledu po sobě jdoucích událostí (viz oddíl 2.1.1), přesto lze, ačkoliv vzácněji, pozorovat užití tohoto dokonavého slovesa také mimo něj (viz oddíl 2.1.2). Jednotlivým typům užívání daného perfektiva se budeme podrobně věnovat v následujících částech.

2.1.1 Sled událostí

a) Následují další perfektiva: N = 73

Řetězec událostí je ve velké většině případů vyjadřován perfektivem *vstal(a) jsem*, jež následují další dokonavá slovesa v koordinaci se spojkou *a*, která předchází závěrečné sloveso. Tento základní model reprezentují př. (8)–(11):

- (8) *Ráno **jsem vstal** z molitanové matrace a **postavil se** k oknu.*

3 Tomuto typu vidové konkurence se dále nebudeme věnovat a zaměříme pozornost na kontexty, jimiž se zabývá Mathesius (1938), čili textovým souvislostem, v nichž si konkurují perfektivní a imperfektivní slovesa ve významu faktuálním.

4 Pokud užíváme data z jiných korpusů, zdroj uvádíme přímo za příkladem.



- (9) Ráno **jsem vstal**, **sedl si** k počítači a **zjistil**, že Richard už je vzhůru a taky sedí.
 (10) Ráno **jsem vstala**, **sbalila si** věci a **odešla**.
 (11) Ráno **jsem vstal**, **udělal si** snídani, **vynesl** kocoura na nádvoří, protože jsme zrovna v tom čase bydleli na zámku, **vyčistil si** zuby a **obul se**.

Užití perfektivního slovesa je navíc kompatibilní s určitou specifikací daných okolností, za nichž příslušná událost proběhla, obvykle s upřesněním časové povahy. Srov. př. (12)–(15):

- (12) Ráno **jsem vstal** v sedm a jako obvykle **jsem se osprchoval**.
 (13) V neděli ráno **jsem vstal** v devět hodin, **oholil se**, vypral a prádlo **pověsil** na střeše.
 (14) Ráno **jsem vstal** současně s kokrháním kohouta a **stihl** první autobus.
 (15) Ráno **jsem vstal** brzy a **vylezl** jsem na vysokou telekomunikační věž, abych shlédl svítání a viděl Alpy.

Veškeré výskyty perfektiva *vstal(a) jsem* však nelze zasadit do představeného základního modelu. Zásadní rozdíly ve způsobu užívání sloves mimo toto schéma lze pozorovat v případech, v nichž 1. se nachází závěrečné imperfektivum, 2. vyprávění pokračuje další novou větou.

1. Závěrečným imperfektivem se označuje užití nedokonavého slovesa na konci sekvence událostí (zprostředkovaných slovesy dokonavými), přičemž mu obvykle předchází spojka *a* v koordinaci. Na tento fenomén, jenž je pro češtinu typický,⁵ zde není v uvedených příkladech vždy explicitně poukazováno, jelikož závěrečným imperfektivem bývají slovesa pohybu, jako např. *jít*, *jet*, *běžet*, která nedisponují perfektivním protějškem. Srov. př. (16) a (17):

- (16) Ráno **jsem vstal**, **posnídal**, **přečetl** noviny, **zavedl** dítě do školky, **šel** do práce.
 (17) Ráno **jsem vstala**, **oblékla se** a **šla se** nasnídat.

Přestože imperfektivum v závěru věty je typicky reprezentováno slovesem pohybu, je možné užívání závěrečného imperfektiva jasně ilustrovat také příklady, ve kterých se nacházejí párová slovesa, jako je tomu v př. (18).

- (18) Ráno **jsem vstal**, **připojil se** na internet a **prohlížel si** české noviny.

2. Užívání dokonavých sloves stranou uvedeného základního modelu představují textové souvislosti, v nichž dané vyprávění pokračuje za použití perfektiv, která se však neuplatňují v rámci příslušného souvětí, nýbrž v nové větě. Tento způsob narace znázorňují př. (19) a (20):

5 Viz Dickey (2000), Stunová (2004), Esvan (2012), Berger (2013).

- (19) Ve čtvrtek ráno **jsem vstal** v půl šesté. Dvacet minut před sedmou **jsme se** v ordinaci **dali** do práce, čekal nás protetický den.
- (20) Ve středu ráno **jsem vstal** v šest hodin. Mimořádně **jsem** tentokrát přece jen **posnídal**. A protože měli přijít malíři vymalovat dětský pokoj, který byl naší nedávnou „povodní“, kdy nám do bytu střechou neskutečně zatékalo, nejvíce postižen, museli jsme ho vystěhovat a připravit k malování.

V obou příkladech výše není vyprávění natolik plynulé jako při uplatnění koordinace. Lze upozornit na to, že v těchto případech následuje i komentář, v němž se podává odůvodnění předešlých dějů, což je typické, jak uvidíme dále (viz oddíl 2.2.1), pro kontexty, ve kterých se používají nedokonavá slovesa. Př. (19) a (20) se tedy jeví spíše jako mezistupeň.

b) Následuje imperfektivum: N = 20 + 16

K tomuto způsobu narace, tedy k užití dokonavého a následně nedokonavého slovesa, jež není příliš časté, dochází ve dvou typech kontextů, a to pokud imperfektivum 1. uzavírá větu (závěrečné imperfektivum), 2. označuje určitý stav.

1. Nedokonavé sloveso, které uzavírá danou větu, lze interpretovat jako závěrečné imperfektivum stejně jako ve výše uvedených př. (16)–(18), jež reprezentují řetězec několika událostí. V případech, kdy verbum *vstal(a) jsem* následuje nedokonavé sloveso, se v podstatě jedná o sekvenci událostí omezenou pouze na dva členy, přičemž její poslední prvek se jeví jako závěrečné imperfektivum. Obdobně je možné pozorovat užívání imperfektiv také v kontextech, v nichž nacházíme jak slovesa, která nedisponují vidovým protějškem, jako je tomu v př. (21) a (22), tak i slovesa párová, což znázorňují př. (23) a (24).

- (21) Ráno **jsem vstal** zároveň s Pavlínou a **utíkal** ke kostelu.
- (22) Ráno **jsem vstal** v osm a **šel** volat Jarkovi.
- (23) V 6 ráno **jsem vstal** a **poslouchal** na Rádiu Čtyři program pro zemědělce.
- (24) Brzy ráno **jsem vstal** a dlouho **jsem se** na sebe **díval** do zrcadla.

2. Uplatnění imperfektiva lze sledovat v případech, kdy příslušné nedokonavé sloveso nevystihuje událost, ovšem stav, který odpovídá určité percepci situace, jež doprovází či následuje aktivitu vyjádřenou prostřednictvím perfektiva *vstát* v minulém čase. Srov. př. (25)–(28):

- (25) V úterý ráno **jsem vstal** a **byl** zdravý jako rybička.
- (26) Ráno **jsem vstal** a prostě **se mi nechtělo** hrát.
- (27) Ráno **jsem vstal** a Martin **byl** pryč.
- (28) Drahý pane Kolář, ráno **jsem vstala** a v pokoji **bylo** čtrnáct stupňů, venku mráz.

Užití nedokonavého slovesa je možné pozorovat také mimo případy v koordinaci, jako je tomu v př. (29):

(29) *Ráno **jsem vstal** poměrně brzy. Sluníčko sice už **svítilo**, ale bohužel ne na můj stan.*

2.1.2 Mimo sled událostí: N = 14

Dokonavé sloveso *vstal(a) jsem* lze použít také v případě, že v příslušném textu není předkládán řetězec událostí, přestože se jedná o druh kontextu, v němž, jak uvidíme dále (viz oddíl 2.2.1), se obvykle uplatňuje sloveso nedokonavé. Významným faktorem není pouze to, že tento typ textových souvislostí, v nichž se užívá imperfektivum, se podobá kontextům, jež nereprezentují sled po sobě jdoucích událostí, ale také to, že v nich lze nalézt analogii k sekvencím argumentačního typu, zejména pak v případech, kdy je událost vyjádřená slovesem *vstát a)* uvedena v kontrastu vůči události jiné, *b)* předkládána v textu, jenž vysvětluje okolnosti, za kterých tato aktivita proběhla. Tyto dva zvláštní druhy kontextů ilustrují př. (30) a (31), jež reprezentují určitý kontrast, a př. (32) a (34), ve kterých se objasňuje situace, při níž k vlastnímu vstávání došlo.

(30) *Ráno **jsem vstal** v domnění, že je 7 hod., a ve skutečnosti bylo 6 hod. Tenhle posunutý čas jsem v sobě nosil celý den, hodiny nehodiny.*

(31) *A navíc jsem rozzlobený. Včera ráno **jsem vstal** s představou, že navštívím otcův hrob, a místo toho slyším samé vytáčky a důvody, proč ho nemůžu najít. Správce hřbitova si myslí, že jsem cvok, farář se se mnou odmítá bavit a tomu šmírákovi na úřadě chybí dokumentace.*

(32) *Ve středu ráno **jsem vstal** dříve, než u mne bývá zvykem, už v pět hodin. Ještě před cestou do ordinace jsem si chtěl prostudovat koncepci zdravotnictví, jak ji předložila paní ministryně Milada Emmerová.*

(33) *Ráno **jsem vstala** radostně, bylo pondělí a v jednom magazínu celostátního deníku mi vyšel fejeton, tak jsem se měla na co těšit. No, když to tak probírám, tak se vlastně těším skoro každý den na nějaké noviny nebo časopisy, kde mi něco vyjde... Vstávám prostě radostně každé ráno! Magazín **jsem si prohlédla** hned v parku, kde se náš Atíček nechal plně ovládnout puchy a pachy a cloumal se mnou na všechny strany, a byla jsem spokojená ještě víc.*

(34) *Ráno **jsem vstal** dřív, abych všechno stihl.*

2.1.3 Shrnutí

Rozbor užívání slovesa *vstal(a) jsem* ukazuje, že toto perfektivum se v převážné většině případů uplatňuje v narativních kontextech, v nichž je daná činnost zasazena do sledu po sobě jdoucích událostí. Nejčastějším typem, jež lze označit za základní model, je sekvence dokonavých sloves, přičemž je možné, aby slovesem uzavírajícím danou větu bylo sloveso nedokonavé (závěrečné imperfektivum nebo stavové

sloveso). Nejběžnější druhy posloupností tak představují (a) a (b), přičemž je možné se setkat také s řetězcem typu (c):

- a) ráno **jsem vstal(a)** + Pf + [...] + a + Pf
- b) ráno **jsem vstal(a)** + Pf + [...] + a + Impf
- c) ráno **jsem vstal(a)** (+ a) + Impf

Sloveso *vstal(a) jsem* mimo sekvenci událostí je v narativních textech výrazně méně zastoupeno. Jeho užití, ačkoliv je také poměrně omezeno, je příznačné pro texty argumentačního typu, přičemž se toto perfektivum uplatňuje v zásadě v souladu se způsobem, jenž je charakteristický pro užívání imperfektiv (viz oddíl 2.2.1 níže).

Statisticky lze představené typy užívání slovesa *vstát* v minulém čase znázornit následovně:

	Počet výskytů	Užití v procentech
Řetězec událostí	109	89 %
Mimo řetězec událostí	14	11 %
Celkem	123	100 %

2.2 Ráno [...] jsem vstával(a)

Analogicky k rozboru výskytu perfektivního slovesa, také ke zkoumání užívání imperfektiva *vstával(a) jsem* je třeba přistupovat s ohledem na druh kontextu, v němž se toto sloveso uplatňuje – tedy zda se jej užívá v textech vykazujících se určitou argumentací (2.2.1), či v textech, v nichž je předkládán sled po sobě jdoucích událostí (2.2.2). Analýza výskytů verba *vstával(a) jsem* poukazuje na podstatné kvantitativní rozdíly v distribuci daného imperfektiva.

2.2.1 Řetězec argumentačního typu: N = 31

Soubor našich příkladů poukazuje na rozličné kontexty, jimž však lze přisoudit společné vlastnosti: 1. je přítomen určitý komplement specifikující způsob, jakým k příslušné události došlo, a/nebo okolnosti, jež onu událost doprovázely; 2. dané okolnosti jsou rozmanitými způsoby zasazeny v diskurzu argumentačního typu. Analyzovaná data ČNK umožňují vymezit následující typy kontextů, v nichž imperfektivum *vstával(a) jsem* a) je uváděno v kontrastu k jiné události, b) následuje určitá motivace či vysvětlení této činnosti, c) následuje důsledek dané aktivity, d) odpovídá jistému vysvětlení, e) odpovídá určitému důsledku, f) koresponduje s řečnickou otázkou.

a) Kontrast

Nedokonové sloveso *vstával(a) jsem* se často užívá v rámci upřesnění způsobu, jímž tato činnost byla provedena, přičemž dané okolnosti jsou předkládány v protikladu k další události či stavu. Tyto aspekty ilustrují př. (35)–(38):

- (35) Do postele jsem padal pěkně unavený, ale ráno **jsem vstával** s chutí do nového dne.
- (36) Po úterním zápase s Rumunkami jsem zůstala s týmem na hotelu, ale ráno **jsem vstávala** už před pátou a jela do práce.
- (37) Myšlenky jsem nebyl schopen. Jen k tomu jsem se stále vracel: ráno **jsem vstával** jako poddaný Rakouska, nyňi jsem občanem svobodného československého státu. Jak je to podivné!
- (38) Ráno **jsem vstával** s tím, že hraju za jedenadvacítku. Pak došlo k přesunu, o němž se v týdnu uvažovalo.

b) Následuje určitá motivace či vysvětlení

Imperfektivum *vstával(a) jsem* bývá doplněno komplementem, který specifikuje, jak příslušná aktivita proběhla, a/nebo jej blíže určuje z hlediska časového. Tyto průvodní situace jsou následně objasněny, obvykle za pomoci vedlejší věty příčinné uvedené spojkou *protože* nebo další větou, nezávislou na větě hlavní. Srov. př. (39)–(42), jež reprezentují odůvodnění přímé, a př. (43)–(45) znázorňující vysvětlení nepřímé:

- (39) Už ráno **jsem vstávala** našťvaná, protože v naší čtvrti nefungovala elektřina a za boha jsem nenašla svíčku.
- (40) Ráno **jsem vstával** v jedenáct, protože večer jsem přijel pozdě z představení.
- (41) V sobotu ráno **jsem vstával** v šest hodin. S manželkou jsme se totiž chystali do mého rodného města, do Znojma.
- (42) Ráno **jsem vstával** brzo, potřeboval jsem si něco zařídit.
- (43) Ve středu ráno **jsem vstával** jako vždy patnáct minut po šesté. V práci jsme v 7.15 hodin měli u vedoucího kanceláře ředitele okresního ředitelství Policie ČR pravidelnou poradu.
- (44) Dnes ráno **jsem vstával** jako každý jiný den, bez zvláštních pocitů. Víme, že jsme připraveni.
- (45) Na pondělní večer jsem neměl nic naplánováno, byl jsem doma, chvílemi jsem se díval na televizi a chvilkami jsem četl knížku. Usnul jsem až k půlnoci. Ráno **jsem vstával** brzo, šel jsem na denní službu a ta začíná v šest hodin. U benzinové pumpy se mi pravidelně střídají denní a noční směny a dny volna.

Dalšími častými případy, ve kterých jsou vyloženy okolnosti aktivity vyjádřené slovesem *vstával(a) jsem*, představují kontexty, jejichž pokračování je zprostředkováno vedlejší větou účelovou uvedenou spojkou *aby*, což ilustrují př. (46) a (47).

- (46) Ráno **jsem vstával** v sedm, abych si vyžehlil růžovou košili.
- (47) Z Karlových Varů jsem přijel o půl páté a ráno v sedm **jsem vstával**, abych se dostal na trénink do Třebíče.

c) Následuje určitý důsledek

Řidčeji je možné se setkat s případy, kdy větu obsahující imperfektivum *vstával(a) jsem* následuje věta, jež poukazuje na určitý důsledek okolností, do nichž je příslušná činnost zasazena, jako je tomu v př. (48).

(48) *Příští ráno **jsem vstával** pozdě a modelky se mezitím sbalily a odjely.*

d) Vlastní činnost představuje vysvětlení

Určité objasnění situace lze pozorovat také přímo ve větách, v nichž se užívá sloveso *vstával(a) jsem*. Tyto věty se mohou vyznačovat argumentační povahou, jelikož se vztahují k dříve uvedenému, přičemž obvykle podávají jisté vysvětlení. Tyto faktory znázorňují př. (49)–(51):

(49) *Na mně se projevila určitá zdravotní indispozice. Ráno **jsem vstával** se zvýšenou teplotou, navíc jsem měl nějaké střevní potíže.*

(50) *Obžalovaná nedokázala vysvětlit, proč si vzala nůž a proč bodla. „Já měla strach, že se bude dál hádat, a ráno **jsem vstávala** ve čtvrt na pět do práce...“ řekla.*

(51) *Pavel Horváth včera prožil náročný den. „V pět ráno **jsem vstával** a letěl do Lisabonu,“ řekl Blesku exkluzivně po večerním podpisu smlouvy.*

Tento typ kontextu se velice podobá textovým souvislostem, na něž jsme upozornili v předchozí studii (Esvan, 2011) věnované užívání verb dicendi říkat – říci, kdy se nedokonavé sloveso uplatňuje v rámci uvedení určité události, která byla předložena prostřednictvím přímé řeči. Tuto situaci reprezentuje př. (52):

(52) *[...] příjemně ho překvapilo, že ministr mezi vojáky vůbec přišel. „Jsem tady rok, a to je poprvé, co tu vidím někoho v takovém postavení.“ Samotný ministr se při příchodu mezi vojáky raději představoval. „Dobrý den, já jsem ministr obrany,“ **říkal** mezi dveřmi pokojů. SYN2009pub*

e) Vlastní činnost představuje důsledek

Obdobně jako v příkladech uvedených výše, ve kterých věty obsahující sloveso *vstával(a) jsem* poskytují určité vysvětlení, je možné užití tohoto imperfektiva pozorovat ve větách, jež samy o sobě poskytují informaci o způsobu uskutečnění dané činnosti, přičemž příslušná událost je prezentována jako následek již dříve uvedeného. Tento typ kontextu ilustrují př. (53) a (54):

(53) *„Jsem rád, že máme volno a delší víkend,“ konstatoval jeden z nich, Róbert Domanický. „Ráno **jsem vstával** jako do školy ani jsem si nepřispal. Pak jsem hned šel ke kamarádovi na počítač,“ říkal.*

(54) *Obvykle se po zápase převaluju tak do tří, než usnu, ale po Američanech to šlo kupodi-*



vu hladce. Navíc se mi zdálo o manželce, takže to bylo moc příjemné. Ještě ráno **jsem vstával** s pocitem vítězství. Byla to paráda. Ale stálo mě to spoustu sil. Po zápase mi bylo celkem špatně, asi jsem z toho vedra dostal úpal.

f) Řečnická otázka

V neposlední řadě lze poukázat na užívání imperfektiva v situacích, v nichž sloveso *vstával(a) jsem* specifikuje způsob či průvodní události týkající se vykonané činnosti, a to skrze řečnickou otázku, jako je tomu v př. (55).

(55) *Soňa jim to slíbila a zeptala se Ivanky, zda by s ní mohla chodit do večerní školy, Ivanka řekla, že jasně, a Soňa zajásala (takže já si tady dodělám i svou maturitu!), lehla na svou váleudu, šťastně si vzdychla – (je to možný, že dnes ráno **jsem vstávala** ještě jako služka u Jágrů...) a okamžitě usnula.*

2.2.2 Sled událostí: N = 7

Jak bylo naznačeno výše v souvislosti s užíváním perfektiva *vstát* v minulém čase (viz oddíl 2.1), také sloveso *vstávat* se může uplatňovat v případech, že je v textu předkládána sekvence událostí, ovšem užití imperfektiva je výrazně méně frekventované. Verbum *vstávat* v minulém čase může být následováno a) nedokonavými i b) dokonavými slovesy.

a) Následují další imperfektiva

Toto uspořádání, které je poměrně vzácné, je možné sledovat ve dvou typech kontextů, totiž pokud imperfektivum, jenž následuje, 1. označuje stav nebo činnost, 2. je součástí řetězce událostí vyjádřených nedokonavými slovesy.

1. Pokud následující imperfektivum znázorňuje určitou aktivitu nebo stav, časově odpovídá činnosti vyjádřené slovesem *vstával(a) jsem*. Jedná se o druh textových souvislostí, jež se velmi podobá kontextu, na který jsme upozornili výše za pomoci př. (25)–(29). V tomto případě je však stav či událost zprostředkovaná nedokonavým slovesem z časového hlediska v souladu s předchozí činností vyjádřenou slovesem *vstával(a) jsem*. Tuto situaci reprezentují př. (56) a (57):

(56) *Včera ráno **jsem vstával** a v hlavě **měl** nával, ale myšlenkami pořád s ní.*

(57) *Ráno v šest **jsem vstávala** a u nás v Otvovicích **zpívali** ptáci. Já se hihňala jako jeli-mánek, protože jsem si uvědomila, že jsem šťastná.*

2. Verbum *vstával(a) jsem* může být zasazeno do sledu po sobě jdoucích událostí, jež jsou formulovány nedokonavými slovesy. Tento styl narace je v minulém čase poměrně vzácný a představuje způsob vyprávění, v němž převažuje užívání sloves dokonavých. Jak jsme ukázali v předchozích studiích (Esvan; 2015, 2016), imperfektiva se při popisu sekvence událostí uplatňují naopak dosti často v čase přítomném,

přičemž podle našeho názoru tento způsob vyprávění koresponduje se stylisticky příznakovou formou narace, a to prezentem registrujícím. Není bez zajímavosti, že užívání nedokonavých sloves v minulém čase se v rámci popisu následujících si událostí vykazuje určitou podobností s užíváním těchto sloves v čase přítomném. Dané události jsou představovány spíše izolovaně, a pozornost je tak usměrňována k jednotlivým činnostem, jako by mezi nimi nebyla souvislost. Při vyprávění v minulém čase se tedy setkáváme s kontexty, jež jsou typické pro naraci v prezentu, kdy lze zároveň poukázat na to, že popisované události bývají předkládány v rámci situace, při níž lze hovořit o určitém rozrušení či znepokojení ze strany vypravěče. Tento faktor ilustrují př. (58) (*málem zabil člověka, kolena se mi třásly*) a př. (59) (*si vůbec nepamatuju, záchytka*):

- (58) *Slezl jsem zpátky dolů domů a kolena se mi třásly až do rána jak po maratónu. Kerej jsem nedoběhl. Vždyť jsem už málem zabil člověka. **Ráno jsem vstával. Snídal** mramorovou bábovku a kakao. **Šel** pěšky do školy.*
- (59) *Já si ten den vůbec nepamatuju, bylo mi z toho zle. Ráno **jsem vstával**, pak **jme popjeli**. Večer mě vzbudila policie, odvezli mě na záchytku.*

Analogické užívání imperfektiv v minulém a přítomném čase lze znázornit za pomoci př. (60) a (61), v nichž se nacházejí obdobné kontexty jako v př. (58) a (59) výše, jež reflektují vyprávění o postavě vylekané či nemocné.

- (60) „Babičko, hoří, utíkejte!“ **křičí** z plných plic. Babička **otvívá** oči, **leká se**, ale **vstává** a **utíká** pryč.
- (61) Někdo mne **pokládá** na lehátko uvnitř vozu, **měří** mi tlak, **dostávám** jakousi injekci. Sanitka **vyjíždí** a já **ztrácím** vědomí.

b) Následují perfektiva

V některých případech je imperfektivum součástí řetězce událostí, kdy je sloveso *vstával(a) jsem* následováno perfektivy. Užití nedokonavého slovesa v rámci tohoto schématu je v narativních textech poměrně běžné a bylo by možné jej nazvat „uvádějícím imperfektivem“. Nedokonavé sloveso otvírá příslušné vyprávění, přičemž vyvolává určité očekávání, jehož naplnění je následně uskutečněno popisem událostí, jež obvykle zprostředkovávají slovesa dokonavá (vyjma případného užití závěrečného imperfektiva). Tento způsob narace reprezentují př. (62) a (63):⁶

- (62) – *Jak jste měl rozvržený den? – Ráno **jsem vstával** šestou, **uvařil jsem si**, **sbalil** věci, stan a nástrahy na medvědy.*

6 K tomuto typu narace viz také Esvan (2016).

(63) Ráno **jsem vstával** v půl sedmé. **Udělal jsem si** snídani, pak následovala ranní hygiena. **Vzal jsem si** blok, tužku a **šel** jsem do školy.

2.2.3 Shrnutí

Přestože při popisu po sobě jdoucích událostí lze užívat dokonavá i nedokonavá slovesa, na základě analýzy kontextů, v nichž se uplatňuje verbum *vstával(a) jsem*, se ukazuje, že na rozdíl od perfektivní formy tohoto slovesa, se imperfektivum užívá spíše v textech argumentačního typu. Obecně lze říci, že průvodní jevy dané aktivity bývají upřesněny a sama činnost je uváděna v protikladu k dalším okolnostem, a to s ohledem na následující druhy kontextů: a) kontrast, b) následné vysvětlení či motivace, c) následný důsledek, d) sama činnost představuje vysvětlení, e) sama činnost reprezentuje důsledek, f) řečnická otázka. Ve vzácných případech, v nichž je nedokonavé sloveso zasazeno do řetězce událostí v rámci určité narace, lze pro imperfektivum vymezit zvláštní funkce, kdy aktivita jím vyjádřená a) časově odpovídá jiné činnosti či stavu, b) je součástí stylisticky příznakového způsobu narace, při němž je sekvence uváděných událostí reprezentována pouze nedokonavými slovesy, c) vyvolává určité napětí ve vyprávění, přičemž se uplatňuje uvádějící imperfektivum, jež následují dokonavá slovesa.

Statisticky lze uvedené druhy užívání slovesa *vstávat* v minulém čase znázornit následovně:

	Počet výskytů	Užití v procentech
Řetězec událostí	7	19 %
Mimo řetězec událostí	31	81 %
Celkem	38	100 %

3 Závěr

Rozbor kontextů, jež jsou sice určitým způsobem limitovány, ale zato se vyznačují poměrně vysokou frekvencí, poskytuje možnost poukázat na faktory, které mohou ovlivňovat výběr perfektiva nebo imperfektiva. Analýza dat excerpovaných z ČNK nám umožnila upozornit na některé významné aspekty, jež poukazují na nerovnocenné užívání sloves v rámci fenoménu konkurence vidů.

a) Lze vymezit dva typy kontextů, které zjevně ovlivňují výběr určitého aspektu. Je-li popisovaná událost předkládána v rámci sledu po sobě jdoucích událostí, ve vyprávění převažuje užití dokonavého slovesa, v případě diskurzu argumentačního typu je preferováno sloveso nedokonavé. Vliv těchto dvou faktorů se v obou případech potvrzuje ve výši 80 %.

b) Je možné poukázat na asymetrickou interpretaci výskytu perfektiv či imperfektiv, které nelze přímo podložit výše uvedenými aspekty. V textech argumentačního charakteru namísto očekávaných nedokonavých sloves nacházíme i slovesa

dokonavá, která lze volně zaměnit za slovesa nedokonavá (viz př. (31)–(34)). Co se týče narativních textů, výběr příslušného vidu se naopak ukazuje jakožto významnější, jelikož vyjadřuje velmi jemné rozdíly v rámci obecných narativních modelů.

Lze říci, že rozbor dat ČNK umožňuje vyzdvihnout faktory usměřující užití příslušného vidu v minulém čase v rámci specifického kontextu (zde konkrétně 1. osoby singuláru, přičemž dané textové souvislosti jsou upřesněny za pomoci adverbia *ráno*) a určité vidové dvojice (tedy sloves *vstát* – *vstávat*). Ačkoliv faktory ovlivňující volbu příslušného vidu, na něž jsme mohli v této studii poukázat, jsou obecného charakteru, nelze je při zkoumání imperfektiva ve faktuálním významu ukvapeně považovat za zcela spolehlivá pravidla. Zdá se, že užívání nedokonavého slovesa v kontextech faktuálního charakteru z velké části závisí také na sémantice daného verba,⁷ tedy faktoru, jenž byl při naší analýze poněkud upozaděn, jelikož jsme se zaměřili na rozbor kontextů obsahujících konkrétní vidovou dvojici.

LITERATURA

- BERGER, Tilman. 2013. Ungewöhnliche Verwendungen des Aspekts im Tschechischen: der imperfektive Aspekt in Handlungssequenzen, *Zeitschrift für Slawistik* 58(1), s. 31–42.
- DICKEY, Stephen M. 2000. *Parameters of Slavic aspect. A cognitive approach*, Stanford: CSLI Publ..
- ECKERT, Eva. 1985. Aspect in repetitive contexts in Russian and Czech. In: FLIER, Michal S. – TIMBERLAKE, Alan, eds. *The scope of Slavic aspect*. Columbus: Slavica, s. 169–180.
- ESVAN, François. 2000. Ke střídání vidu při vyprávění v češtině. In: *Gramatika & Korpus 2012*, Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, s. 1–6.
- ESVAN, François. 2006. Historický přezens v současné češtině: možnosti a meze jeho jazykových a komunikativních funkcí. In: ŠTÍCHA, František, ed. *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia, s. 226–248.
- ESVAN, François. 2010. Notes sur l'usage de l'aspect verbal dans les subordonnées temporelles au passé en tchèque. In: BERTOLISSI, Sergio – SALVATORE, Roberta, eds. *Forma formans. Studi in onore di B. A. Uspenskij*. Napoli: D'Auria Editore, s. 179–191.
- ESVAN, François. 2011. K vidové opozici u českých verb dicendi. *Korpus-Gramatika-Axologie*, 3, s. 45–56.
- ESVAN, François. 2015. Aspectual opposition in the different contexts of the historical present in Czech. In: BENACCHIO, Rosanna, ed. *Verbal Aspect: Grammatical Meaning and Context*. München – Berlin – Washington/D.C: Verlag Otto Sagner, s. 211–216.
- ESVAN, François. 2017. Vid a čas v kontextu, In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana, eds. *Nový encyklopedický slovník češtiny N–Ž*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 1988–1991.
- FORSYTH, James. 1970. *A grammar of aspect. Usage and meaning in the Russian verb*. Cambridge: Cambridge University press.

7 K této problematice viz Dickey (2000).

- GRØNN, Atle. 2003. *The Semantics and Pragmatics of the Russian Factual Imperfective*. Oslo, Ph.D. dissertation, University of Oslo.
- GRØNN, Atle. 2008. Imperfectivity and complete events. In: JOSEPHSON, Folke – SÖHRMAN, Ingmar, eds. *Interdependence of Diachronic and Synchronic Analyses*. Amsterdam: John Benjamins, s. 149–165.
- Chlumská, Lucie. 2011. Kdo to přeložil, nebo Kdo to překládal? Několik poznámek ke konkurenci vidů v češtině a jejich anglickým ekvivalentům. In: *Korpusová lingvistika Praha 2011*, 1. sv. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOPEČNÝ, František. 1962. *Slovesný vid v češtině*, Praha: Nakladatelství ČSAV.
- MATHESIUS, Vilém. 1938. O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. *Slovo a slovesnost*. 4(1), s. 15–19.
- RASSUDOVA, Olga. 1984. *Aspectual usage in modern Russian*. Moskva: Ruský jazyk.
- SÉMON, Jean-Pierre. 2008. Des imperfectifs prétérits étranges... In: GUIRAUD-WEBER, Marguerite – ROUDET, Robert – ZAREMBA, Charles, eds. *Etudes offertes à Marguerite Guiraud-Weber*. Aix-en-Provence: PUP, s. 305–315.
- ŠTÍCHA, František. 2013. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- STUNOVÁ, Anna. 2004. *A contrastive Analysis of Russian and Czech Aspect: Invariance vs. Discourse*. Amsterdam, Ph.D. dissertation, University of Amsterdam.

Korpusy

SYNv3

Český národní korpus - SYNv3 [online]. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. [cit. 30.03.2018], dostupné z: <http://www.korpus.cz>

SYN2009PUB

Český národní korpus - SYN2009PUB [online]. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha [cit. 30.03.2018], dostupné z: <http://www.korpus.cz>

SYN2015

Český národní korpus - SYN2015 [online]. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha [cit. 30.03.2018], dostupné z: <http://www.korpus.cz>

François Esvan

Department of Literary, Linguistics and Comparative Studies

“L’Orientale” University of Naples

Palazzo Santa Maria Porta Coeli

Via Duomo 219, 80138 Napoli

Italy

esvanf@unior.it

